

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Dagbogsblade fra 1864.

Optegnelser af Menig Frederik Hansen,
Nybøl / Ved Claus Nielsen & J. Slettebo /
Udgivet af Forening for Boghaandværk, 1964.

Dagbogsblade fra 1864.

Optegnelser af Menig Frederik Hansen,
Nybøl / Ved Claus Nielsen & J. Slettebo /
Udgivet af Forening for Boghaandværk, 1964.

Forord

Frederik Hansen, der er forfatter til den her gengivne dagbog, fødtes i Nybøl sogn på Sundeved den 5. april 1830. Han var kådnersøn og blev selv kådner og håndværker. Han blev i sit fødesogn, hvor han 1860 ægtede Catharine Danielsen. Efter krigen 1864 vendte han tilbage til Nybøl, hvor han fortsatte som murer. Da han i 1877 fik tildelt erindringsmedaljen for deltagere i krigen, omtaltes han som murermester. Han døde 9. april 1910, 80 år gammel.

Da Frederik Hansen var 23 år gammel, blev han i 1853 indkaldt for at aftjene sin værnepligt. Han medbragte da en lille lommebog, indbundet i brunt læder. I den noterede han hver dag kort og knapt hovedpunkterne i dagens program. Ingen sidebemærkninger belyser iøvrigt tiden eller de mennesker, han levede iblandt, og han kommer aldrig med personlige refleksioner over sine oplevelser. Da han den 7. oktober 1854 efter 16 måneders tjenestetid blev hjemsendt, var 98 af bogens sider fyldt med disse kortfattede notitser.

I de følgende år benyttede Frederik Hansen af og til bogen, når han manglede kladdepapir til en udregning, — de fleste hastigt nedskrevne med blyant på kryds og tværs over siderne. Men da han påny indkaldtes, tog han atter bogen med sig. Notaterne fra krigen fylder kun 35 sider.

Frederik Hansens notater blev nu bredere, mere fortællende og ikke blot tørt opremsende. Forfatteren er tydelig nok blevet ældre. Alligevel er det påfaldende, at hans familie og hjem ikke optager plads i dagbogen. Den er fyldt med den enkelte dags oplevelser, nedskrevet efterhånden, mens indtrykkene var friske. Efter hjemkomsten fra krigen blev den lille notesbog atter degraderet til blot at være kladde for blyantsnotitser og udregninger.

Af dagbogens første del gengives her kun nogle uddrag for at vise dens karakter. Anden del aftrykkes derimod ufor-

kortet, ligesom originalens til tider meget ubehjælpsomme stavemåde overalt er bibeholdt. For tydeligheds skyld er enkelte tegn indsat, ligesom enkelte glemte ord er indsat i skarp parantes. Herudover er ikke foretaget rettelser.

Værnepligtig 30. maj 1853 - 7. oktober 1854

Den 30. Mai 1853 reiste Jeg til Flensburg og meldte mig til (til) Melitair-Tjeneste. Hvorpaa Jeg straks fik Quarteer hos Jens Mørck i Sct. Jørgen Bye. Hvorefter Jeg stillede om Eftermiddagen og blev overskreven til 4. Jægerkorps, 1. Compagnie og fik No. 46. Hvorpaa vi blev strax udkommanderet paa Exeseerplassen for at sværge til Fanen, og fik Orlov til at møde paa Exeerplassen neste Morgen den 1. Juni klokken 5 $\frac{3}{4}$. [Jeg] blev strax omquarteeret igjen, og Jeg kom til at ligge i Quarteer paa Nørre Marked, hos I. Hitzner. Hvorpaa vi stillede igjen Klokken 3 og begyndte med Forberedende Øvelser til Klokken 8. Paa anden Dag, den 2. Juni, stillede vi igjen Klokken 5 til 11 og fra Klokken 3 til 8. . . .

Den 5. Juni, som var en Søndag, stillede Compagniet til Lønningsparate og til Apel Kl. 2. . . . Den 8. havde vi Læsning og Gymnastik fra Kl. 3 $\frac{1}{2}$ til Kl. 11 og Kl. 2 fik vi Geværer og Lædertøi. Det var kun Livrim og Patroentaske. [Vi] begyndte at Exerseere fra Kl. 4 til Kl. 9. . . . Den 12. paa Søndagen fik Compagniet Vaabenfrakker udleveret og var til Apel Kl. 2.

Således går nu dag efter dag, hver dag noteres klokkeslet både morgen og eftermiddag for øvelsernes påbegyndelse og afslutning, og militærtjenestens monotoni lyser ud af hver side. Frederik Hansen opremser alt om eksercits, sigtning, skydeøvelser, badning, renhedsparader, appeller og doktorvisitationer. Overalt har han med pedantisk nøjagtighed noteret hvert klokkeslet. Her bringes kun et udtog af de få notater, der omtaler andet end den daglige rutine:

Den 1. juli var vi til Gymnastik fra Kl. 4½ til Kl. 7 og havde forberedende Øvelser til Kl. 8½, og exerseerede til Kl. 10. Kl. 2 blev vi omquarteeret, og Jeg kom i Quarteer hos Lorentz Beck i Norden og var igjen til Exersitz fra Kl. 3¼.

Den 13. havde vi Garnisons-Tjeneste fra Kl. 5 til Kl. 9 og vi blev igjen omquarteeret, og Jeg kom i Quarteer [hos] Paul Peter Johansen i Norden.

Den 25de, som var samme Dato efter Slaget ved Isted, gjorde vi en Manøver over de Faldne, som var her begravede og om Eftermiddagen var vi til Apel Kl. 4.

Den 1ste August blev vi Omquarteeret, Jeg kom i Quarteer i Norden, hos Mathias Hartwigen. Siden var vi til Exercis fra Kl. 7 til Kl. 10½ og om Eftermiddagen til Gymnastik fra Kl. 3¾ til Kl. 6 og derefter Læsning til Kl. 9. Den 2den stillede vi Kl. 7 Gymnastik til Kl. 10. Kl. 11 kom Jeg i Krigsforhøer med en Underofficer, som Jeg havde laanet Penge. Om Eftermiddagen stillede vi igjen Kl. 5 til Exercis.

Den 9de (august) Afmønstrede vi Skolen for General Major von Thestrup fra Kl. 6 til Kl. 11. Om Eftermiddagen Kl. 3½ fik vi Lønning og fik anden Nummer og kom iblandt de Gamle. Jeg fik det Nummer o/47. . . . Den 14de var vi til Lønningsparate Kl. 4 og det Yngre Mandskab fik igjen andre Nommere. Jeg fik No. 251.

Den 1ste September om Formiddagen blev vi Omquarteeret. Jeg kom i Quarteer hos J. Johansen i No. 297. . . . Den 7de stillede Coret som sædvanligt Kl. 6 og Jeg kom paa Lazarettet om Eftermiddagen, Kl. 4. Den 10de blev Jeg udskreven af Lazarettet igjen og om Eftermiddagen Paraderede vi Kl. 6. . . . Den 17de havde vi Prisentation for General Løitenante von Bülow fra Kl. 6 til Kl. 2½. . . . Den 19de Kl. 6 var vi til Apel. Der blev 15 Mand

udtaget som skulde til Sønderburg, og 8 af de Gamle blev udtaget, som skulde blive liggende. . . . Den 1ste October blev vi Omquarteeret. Jeg kom i Quarteer hos M. Hartvigen No. 291.

Den 6., som var Kongens Fødselsdag, Manøvrerede vi igjennem Byen fra Kl. 8 til Kl. 11. . . . Den 1. December blev vi Omquarteeret. Jeg kom i Quarteer hos Bruhn i Nystaden. . . . Den 12. var nogle af os med til Løitenant Ludvigsens Jordefær for at skyde over ham. Det varede fra Kl. 10 til 1 $\frac{3}{4}$. Om Eftermiddagen var vi til Læsning fra Kl. 3 $\frac{1}{2}$ til 5 $\frac{1}{2}$ og fik Lønning.

Den 28. reiste vi fra Flensburg Kl. 8 og kom til Rinkenæs Kl. 12 $\frac{1}{2}$ og blev indquarteeret. Jeg kom i Quarteer hos Jes Hansen. Om Eftermiddagen stillede vi til Apel ved Skolen Kl. 4. Den 29. reiste vi igjen fra Rinkenæs Kl. 8 $\frac{1}{2}$ og kom til Sønderburg Kl. 12 og blev der indquarteeret. Jeg kom i Quarteer hos Schmidt. Den 30. stillede vi i fuld Oppakning paa Slottet, imens de andre reiste bort, [og] om Efterm. Kl. 2 afleverede vi vores Frakker. Jeg omquarteerede mig selv, og indleiede mig hos Gjæstgiver H. H. Bladt.

I Sønderborg fortsætter militærlivet uændret hele resten af vinteren, indtil d. 6. april, da han atter via Rinkenæs kom til Flensburg. Også her fortsatte den daglige rutine uden større afbrydelser, og dagbogen er stadig fyldt med opremsninger og klokkeslet. Enkelte andre notater er dog kommet med, det første fra Sønderborg:

Jeg fik Permission fra Lørdag Aften til Mandag Morgen. Den 5. (Marts) Paraderede de andre Kl. 9. Fra denne Tid og indtil den 3. April var Jeg paa Arbeide hver Dag paa Slottet i 4 til 5 Timer, dog foruden disse Dage, som Jeg var paa Vagt, som var den 11te, den 17., den 23., den 29. og den 4. April. Da var Jeg fri om Formiddagen.

Disse Vagter var blot Natposter, undtagen den sidste, da blev Jeg afløst Kl. 2. . . .

Den 6. Afmarserede Detachementet fra Sønderburg Kl. 8 og kom til Rinkenis Kl. 12. . . . Den 7. Afmarserede Detachmentet fra Rinkenis Kl. 7 og kom til Flensburg Kl. 11½, og vi blev saa Indquarteret. Jeg kom i Quarteer hos J. Nielsen No. 365 i Olaf Samsons Gang.

Den 18 (April) var vi til Exercits fra Kl. 7¼ til Kl. 9¼. Saa blev hele Coret samlet for at see paa, hvor 3 af 4. Compagnie mistede deres Conqarte, og hvoraf den ene af dem oven i Kjøbet fik 50 Rottenslag og den anden 15, fordi de havde i Drukkenskab misbrugt deres Vaaben og tilligemed havde bespottet de Danske, ved at spytte og træde paa Conqarten og sjunget Schleswig-Holsteen.

Den 1ste Mai kom Jeg i Quarteer hos Peter Gundersen i Nystaden. Den 28de Mai Paraderede vi Kl. 7¾ og om Eftermiddagen stillede vi Kl. 2 for at see paa, hvor en af 1ste Compagnie mistede sin Congqarte, fordi han havde skrevet i en anden Mands Navn.

Den 15de (Juni) var vi til Exersits fra Kl. 7¾ til 10. Denne Dag blev mine 2 Uhre stjaalen. . . . Nu fra første Juli blev jeg Tjener hos Præmeerløytenant von Larsen. . . . Den 1ste (August) hos Bruhn No. 197 i Nystaden. . . . Den 4. stillede vi Kl. 4 for at faae Selskinds-Tornystre udleveret.

Den 7de var vi til Exersits fra Kl. 5¼ til Kl. 1. Om Eftermiddagen stillede 1ste og 2det Compagnie til Revu for Oberstløytenant von Schaffenberg fra Kl. 4½ til Kl. 7 og derefter fik vi Brød.

I sept. deltog korpset i manøvrer omkring Slesvig, uden at noget særligt bemærkes i dagbogen, i okt. bliver han ordonnans, iøvrigt fortsætter den daglige rutine.

Den 7de (Oktober) blev vi Permitteret. Kl. 6 om Aftenen fik vi Afregning og tog Afsked med Compagniet.

Det sidste notat er med blyant, og her holder første del af dagbogen brat op. På de følgende sider er en række blyants-notater og sammentællinger, men som nævnt er dagbogen ikke ført i fredstid. Blandt blyants-notitserne er der måske grund til at gengive et, der står sammenklemt nederst på en side:

Udgivet til Brylluppet:

3 pd. Kaffe	6 Mk.	12 Sk.
11 pd. Sukker	16 Mk.	8 Sk.
$\frac{1}{4}$ pd. Thee	1 Mk.	12 Sk.
$1\frac{3}{4}$ pd. Lys	2 Mk.	12 Sk.
Røgtobak	4 Mk.	— Sk.

Det fremgår ikke, om det er Frederik Hansens eget bryllup med Catharine Danielsen, men de to næste sider er fyldt med delvis ulæselige navne på folk i Nybøl og nabobyerne, og på den efterfølgende står øverst oppe: Bryllupsgaver: 180 rdl. 4 Mk. Dette beløb forekommer stort for en landhåndværkers bryllup og kan også henvise til andre forhold.

Først efter at Frederik Hansen påny bliver indkaldt i 1864, blev dagbogen taget i brug igen. De følgende 35 sider er skrevet med blæk, mere eller mindre tydeligt, af og til med præg af hastværk, men til tider også tilsyneladende ført for et par dage i træk. Det har nok ikke været muligt at få fred og ro til at skrive hver dag.

Ved Krigens Udbrud 1864 maatte jeg nu paa 34 Aar atter spille Soldat. D. 18de Januar meldte jeg mig i Sønderborg til Melitairtjeneste. D. 31. Januar kom jeg med Dampskibet og kom til Kjøbenhavn d. 1. Februar. Der gik vi og drev om i 14 Dage. Den 14. Februar kom vi med Jernbanen til Korsøer, der blev vi Indqvarteret til paa anden Dags Morgen, den 15de. Vi stillede om Morgenen Klokken 6, men kom først paa Dampskibet Klokken 11. Vi seilede til Kikkenis, der Ankerede vi og kom til Sønderburg d. 16. Klokken 10½ om Formiddagen. Der stod vi heele Dagen paa Gaden og leed en Deel Kulde indtil Aftenen kom. Omsider skulde vi dog have Qvarter. Vi Maseerede til Sundsmark og fik Qvarter der. Det var den første Nat jeg maatte ligge i Straa og i Vintertide.

Den 17. om Morgenen Maserede vi igjen til Sønderburg og kom med Dampskibet Valdemar til Faaborg henimod Aften. Derfra Maserede [vi] $\frac{3}{4}$ Miil til en Bye, som heder Faldsled, der kom jeg og Jacob Jensen i Qvarteret hos en gammel Søemand. Det var det bedste Qvarter jeg har havt i Krigstjenesten. Vi blev meget godt beværtet om Aftenen med god varm Spise og Kaffe og om Morgenen fik vi først Brød og Brændevin, siden Kaffe og Brød og saa fik vi hver 2 Stykker Mad med paa Reisen. Den 18de maseerede vi $5\frac{1}{4}$ Miil til en Bye som hedder Sandager. Der blev vi indqvarteret og fik varm Spise. Det var paa en Herregaard. Den 19. maseerede vi 3 Miil til Strib, som er Færgestedet over til Fredericia. Men da 11. Rigement skulde oversettes før os, og det var Aften, måtte vi $\frac{3}{4}$ Miil tilbage paa Landet, til en Bye som heder Røile, der blev vi indqvarteret og fik varm Spise. Der maatte vi ligge i en Lade, hvor det Sneete ind til os.

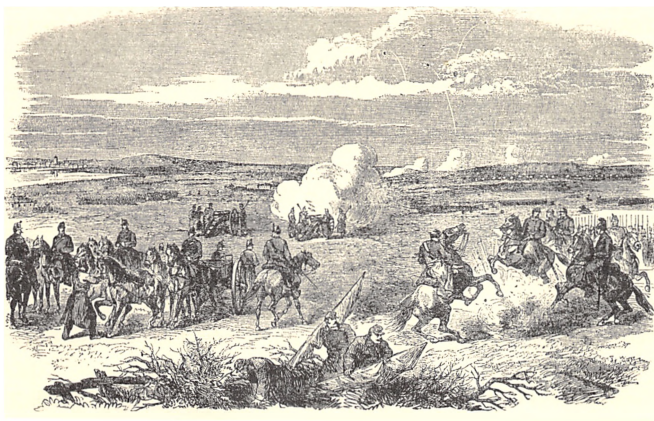
Paa anden Dag d. 20. maseerede vi igjen til Strib og kom over til Fredericia om Aftenen. Der maatte vi løbbe i Gaderne for at faa Qvarter, dog saaledes at vi kunde komme under Tag, der maatte vi pleie os selv, og lidt

Straa fik vi kun til at ligge i. Den 21. om Formiddagen stillede vi paa Raadhuuspladsen og blev indeelt til Regimentet. Jeg kom til 20. Regiment 6. Kompagnie og fik No. 453. Nu var jeg først kommen i Klæer.

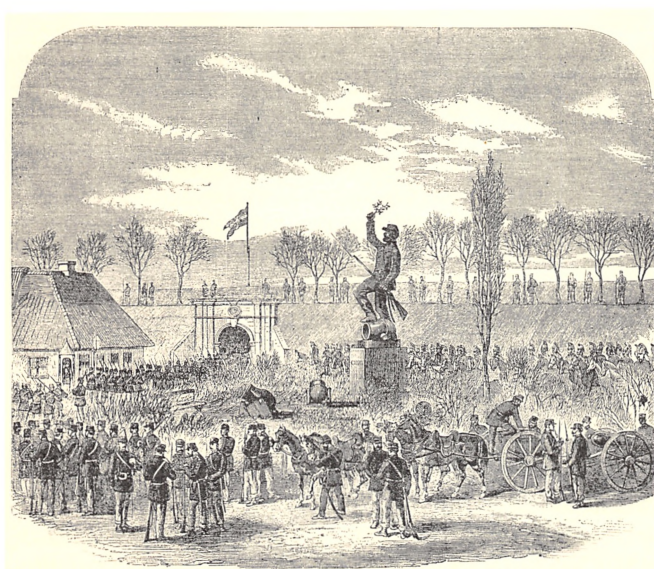
Først gjorde jeg nogle Forposter med, vi havde uvær, vi skulde den længste Vei, 1½ Miil, og i den Tid var der Sne og Slud, saa at naaer vi maseerede paa Schauseen maatte enhver være forsynet med gode lange Støvler, der som Dyndet ikke skulde løbe fra oven ned i Støvlerne, omendskjønt jeg aligevel have vaade Fødder, thi mine Støvler kunde ikke staae for saadan Sneeslamme. Det skeede undertiden, vi var 48 Timer paa Forpost, bestandig med vaade Fødder og naar vi ikke skulde staae Post, saa kunde vi krybe ind i en Aaben Lade i lidt Halm eller ogsaa i en Kirke.

Den 8. Marz var vi netop paa Forpost ved Krybelye, da vi blev angreben af Preuserne. Vi stod i Reserver, 1. Kompagnie var i Kjæde, men det varede ikke længe, førend vi var fremme. En Deeling af vores Kompagnie kom i Kjæde. 1ste Kompagnie kom tilbage til os, som stod i Reserver. Preuserne sendte os nogle Granater langs over Kompagniet, men de faldt i en Mose, saa at de ingen Skade kom til at gjøre. Vi maatte retirere, da vi saa at vi næsten var omringet, ned igjennem en Skov og over Markene i Dyndet til Knæerne, da det i de sidste Dage havde Tøet stærkt og der var dygtig Sne og Jorden var ikke optøet tilbunds. Saaledes maatte vi løbe hvad vi kunde til Fredericia, da Preuserne traade lige saa stærkt paa os, som vi kunde retirere. 1ste Kompagnie, som tog Retiraten efter Eredsøe, blev afskjaaren og Fangentaget imellem Eredsøe og Fredericia, kun 8 Mand kom tilbage.

Preuserne tog deres Stilling en ½ Miil udenfor Fredericia i Retningen fra Eredsøe, Staustrup og Triel-Skov. Der opkastede de deres Skanser uden nogen Modsigelse fra de danske indtil den 19de. Da var vi just kommen paa Forpost igjen ved et Tobakshuus som laa midt imellem Fredericia og Staustrup. Klokken 9 kom jeg paa Post, og

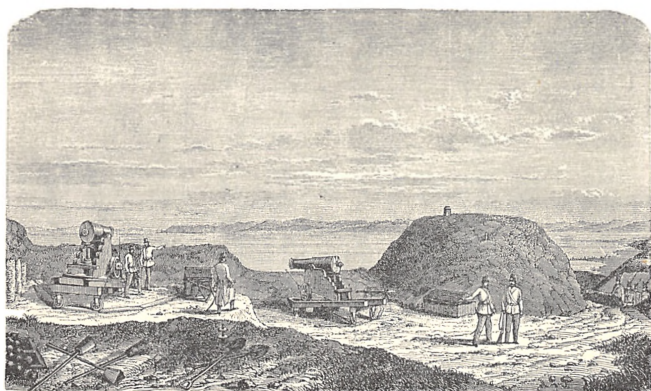
Skærmydsel nær Fredericia

Bag Fredericias volde

neppe havde jeg staaet en $\frac{1}{2}$ Time, førend jeg saae store Koloner rykke frem, baade Infanterie og Kavaleri. Det varede heller ikke længe, førend vi foran os saae en tæt Kjede rykke frem imod os, heelt useneert frit og uden Dækning ned i en Slugt, paa venstre Flanke af min Post. Venstre Fløi retirerede, jeg og min Rodekammerat blev den yderste Post. Jeg sagde til ham, at vi havde ikke nødvendig at retirere endnu, thi de kan ikke lange os. Men neppe havde jeg sagt dette, førend vi fik en Salve op i Flanken. En Kugle ramte paa enden af Spændet paa min Livrim, saa at Spændet og den ene Taske fløi bort. Jeg styrtede til Jorden, men sprang op igjen og løb tilbage hvad jeg kunde. Jeg fik Livrimmen sammenbunden med et Stykke Reb og blev noget tilbage. Omendskjøndt Kuglerne peb rask forbi, hvor jeg opholder mig, indtil henimod Aften, saa maatte jeg med at storme Tobakshuset, som Preuserne havde taget. Jeg havde ikke een Patron, men maatte med alligevel, thi vi havde en Commandeersergeant, som heder Amiralie. Han var beskjænket heele Dagen. Han tvang mig til at følge med enten jeg havde Patroner eller ei. Jeg var ogsaa saa troeskyldig og løb med i al den Kugleregning, som jeg neppe antog for at slippe frie for at faae en Kugle. Vi laae oppe paa en Banke, hvor Tyskerne ret have Skud paa os. Min høire Sidemand fik en Kugle i den ene Hofte og min venstre Sidemand fik en Streifkugle paa det ene Ben. Det var de 2 eneste Menige, der blev saaret der. Vor Compagniekomandøer Primeer-Løite-nant Riise fik en Kugle i det ene Been.

Det lykkedes os ikke at tage Tobakshuset. Vi maatte tilbage igjen og tage Dækning bag nogle Møibunker. Endnu da vi havde været i Ilden den heele Dag indtil sildig Aften, maatte vi endnu blive, og da den største Deel havde deres Patroner Bordtskudt, blev der midt om Natten frisk Amunition udleveret til os, paa Marken hvor vi laae. Endeel af os havde Tap-Riffler og endeel Menie-Riffler, men alle fik vi eens Amunition, paa Grund af, at de havde ingen anden end til Minie-Riffler, men vi fik ikke noget meere brugt der. Thi den 20de om Morgenen Klokken 6

Bastion i Fredericia fæstning

Udsigt over Snoghøj til Fredericia

begyndte Tyskerne at Bombardeere Fredericia, og Klokken 8 blev vi afløst af 9de Regement.

Vi kom ind igjennem Byen, men kunde ikke blive i vores Qvarteerer for Granaterne. Vi kom ud i Exerseerhuuset i den Østre ende af Byen, der var der ingen Fare. I Byen afbrendte mange Huuse og mange blev skudt til Skade og adskillige Indvaanere blev ogsaa skudt. Midt om Natten maatte 2 Deelinger af vores Compagnie op i Byen for at hjælpe at slykke Branden, men kom om Morgenens igjen den 21., da Bombardementet blev haardere.

Da jeg ikke var rigtig rask, meldte jeg mig hos Lægen, og kom over til Børovig paa Fyn, derfra blev vi kjørt til en Herregaard, som kaldes Billeshave. Der var et Feldt-Lazareth. Jeg og Peter Petersen fra Stenderup var i een Stue der, der laae ogsaa 3 Saarede der. Den ene døde den 9de Dag efter at han havde faaet Saaret. Det var en Fynboe, hans Pleiefader og Broder var just netop den Dag der, da han døde. De fik lov til at tage ham med hjem. En fra Aalborg Amt, som ogsaa var haard saaret, døde, da jeg var der. Jeg fulgte med til hans Hviilested, han blev begravet paa Røile Kirkegaard. Paa dette Lazareth var jeg i 10 Dage. Altsaa den 31. Marz kom jeg til Fredericia igjen. Der gjorde jeg kun 3 Forposter, til den 10. April, da vi henimod Aften fik Ordre til at møde ved Stranden i marschfærdig Stand. Klokken 6 om Aftenen kom vi med Dampskibet til Børovig, og der fra blev vi kjørt over Fyen til Faaborg. Da vi kom forbi det gamle Qvarteer, som jeg havde i Falsled, var Konen og tog imod mig. Jeg fik Kaffe og et godt Stykke Mad hos hende med paa Reisen.

Vi kom til Faaborg den 11te Klokken 3 Eftermiddag, der blev vi strax indskibet i et Dampskib og kom til Hørruphav Klokken 7. Compagniet afmaseerede strax til Viby. Jeg blev ved Bagasiet og kom ikke i Qvarteer førend Klokken 1 om Natten. Der var vi i 3 Dage. Den 14de Klokken 3 maseerede vi til Sønderburg, og om Aftenen til Dyppel paa Forpost. Vi laae som Reserver bag Skanderne (No. 8), hvor Granaterne susede omkring os baade

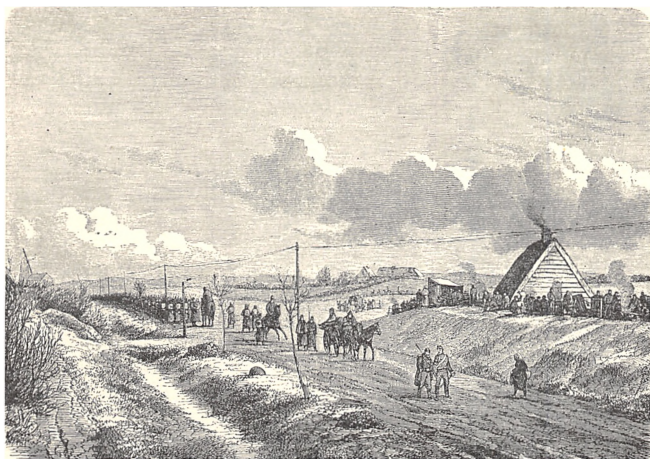
Bag en skanse

Nat og Dag. Den 15.-16. laae vi som Reserver imellem Skandserne og Broehovedet. Den 16.-17. var vi paa Forpost udenfor Skandsen, No. 8, det var kun 4 til 5 hundrede Allen fra den Tydske Kjæde. Der havde vi det bedst, thi der var vi frie for Granatstumper. Den 18de kom vi i Reserver imellem Skandserne og Broehovedet. Der fløi Granaterne ogsaa rask omkring os, thi saadan Kannonade som der var, var ræsomt, det var som den stærkeste Torden.

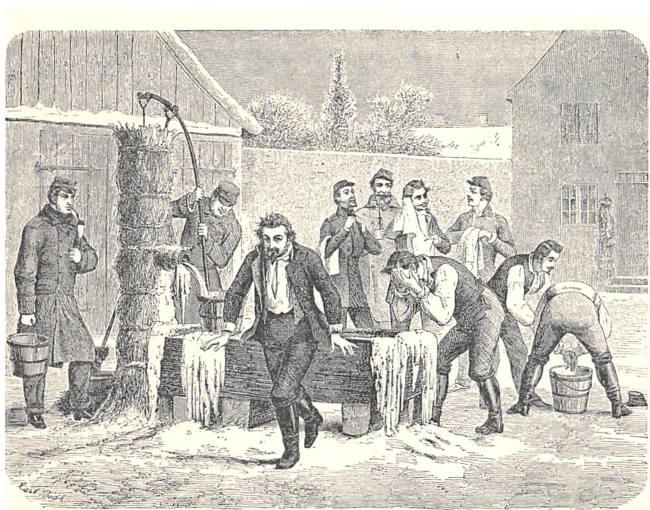
Klokken 10 blev vi angreben af Preuserne, vi maatte strax til Forstærkning til venstre ned efter Vemmingbond. Vi

blev Commandeeret til at storme og Preuserne maatte trække dem tilbage. Vi kom dygtig fremad, men til stor Skade, thi det varede ikke længe, førend vi maatte retirere igjen med stort Tab af Saarede og Døde og en Mængde blev Fangentaget. Jeg retirerede saa længe jeg kunde. Først kom jeg til at hvile mig i en Grøft halv fuld af Vand, der blev jeg gennemblødt og Støvlerne fik jeg fulde af Vand. Siden blev jeg tungere til at løbe. Jeg løb saa videre og naaede en afbrendt gaard, C. Jensens Dyppemark. Der skjulede jeg mig nogen Tid bag de staaende nøgne Muure. Der blev mangan Fangentaget, men jeg tog til mine Been igjen, og tog Retning imod Nordost. Der opnaaede jeg et lille Gjærde, hvor jeg tog Dækning igjen. Der var 7-8 Mand og en Officeer, og han befalede os at skyde, men inden jeg fik mig lidt udvilet, saa jeg, at jeg var eene. Jeg reiste mig og løb igjen langs med et Gjerde, indtil jeg naaede et andet, og kom over det. Der fik jeg en Kammerat, som ogsaa kom der, en fra Flensburg, vi søgde vores Dækning der saa godt som vi kunde, thi vi kunde ikke komme videre.

Vi var allerede saa langt tilbage, at vores (danske) have taget deres Stilling ved Broehovedet, og vi var i lige stor Fare fra begge Siderne for Kuglerne. Jeg laa med Næsen liige mod Jorden, og kunde ikke vove at hæve mig. Jeg laae der omtrent en Times Tid, saa hørte jeg [en] som sagde: Kammerat, hvad skal vi gjøre? da var det den Flensburger, thi da jeg ikke kunde hæve mig for at see op, viste jeg ikke om han var falden. Jeg sagde til ham, lad os kun ligge gandske roelig, thi endnu kan vi ingen Steder komme, maaske, naar det bliver Aften vi saa kan komme afsted. Jeg lagde mig saa og lytte igjen, thi Kuglerne fløi over os i 100-tal fra begge Sider. Omsider hørte jeg smaaesnakken, og jeg hørte de taledede Tydsk. Jeg raabte strax Bardon Kammerat, og det raabte jeg 3 Gange førend jeg fik Svar. De sagde saa til mig, kom mahl hierüber. Jeg sprang rask over Gjærdet, imens Kuglerne fra de danske spillede rask om Ørene paa mig. Jeg laae hos dem, i en $\frac{1}{2}$ Times Tid, saa kom vi tilbage, op imod

Et regiment på vej mod Dybbøl mølle

Soldaternes morgentoilette

Skandserne, hvor vi var i stor Fare for Granaterne fra de danske, især fra et Orlogsskib, som hedder Rolf Krakke. Men det lykkedes mig at komme ubeskadiget Syden for Skandsen No 1 ud paa Schauseen, der var jeg uden Fare for Kuglerne.

Der var flere Fanger, vi blev ført under Bevogtning til Graasten. Da jeg kom igjennem Nybøl, fik jeg lov til, et øieblik at løbe hjem og da vi alle var i den stærke Mee-ning, at vi alle fra Schlesvig, naar vi var kommen til Flensburg, saa blev Permitteret, i den gode Mening reiste jeg fra mit Familie igjen til Graasten. Der blev vi Indquarteret paa Slottet, hvor vi kun fik hver et stykke Flesk og et stykke Brød udleveret. Der aflevere jeg min Tornyster, men mit eget Tøi fik jeg lov til at beholde. Paa den anden Dags Morgen, den 19. blev vi atter under Bevogtning ført til Flensburg, hvor vi ankom Klokken 3 Eftermiddag. Der kom vi i Qvarter i Nørre Kirke, hvor vi blev overmaade godt beværtet af Indvaanerne baade med Spise og Drikke, og mange andre Ting.

Vi var endnu i den gode Meening, at vi paa anden Dag skulde Permitteres, thi om Aftenen blev Schlesvigerne skildt fra de andre, og endeel af dem kom med Jernbanen. Men paa [den] anden Dag, den 20de stillede vi paa Jernbane- gaarden. Vi fik den Trøst der, at naar vi kom til Hamburg, saa skulde vi Permitteres der. Der fik vi allesammen hver 2 Mark af et ubekjendt Fruentimmer med paa Reisen, vi var 5-6 100 Mand. Saa maatte vi paa Jernbanen til Hamburg. Der kom vi ind i Exerseerhuset og fik varm Spise, derfra kom vi ind i Byen. Vi kom 80 Mand til at ligge hos en Gjæstgiver (Keglbanehuset) i Polstrasse. Der var vi den 21de og blev godt beværtet, men ingen Tanker om Permissionen derfra. Men de sagde, at der var Thelegrapheret til Berlien, saa blev vi Permitteret derfra, men saa begyndte vi at tvivle. Den 22de om Morgenen kom vi atter paa Jernbanen til Berlien. Vi paserede følgende Stadcioner. Bergedorf. Bechen (Lauenburg) Boitzenburg. Pralsdorf. Hagenau. Ludwigslust. Gabow. Mecklenburg. Warnau. Wittenberge, hvor vi fik frievillig Hvee-

Udsigt over Alssund og Dybbølbjerg

debrød og Rum. Wilnach. Gløven. Neustad. Friesack. Paulinenaue. Naun. Spandau. Berlien. Der blev vi en Times tid og fik varm Spise, men om Aftenen Klokken 10 afgik vi med Jernbanen igjen. Om Natten kjørte vi 24 Miil som jeg ikke fik noteret.

(NB: Her står $\frac{1}{2}$ side tom i dagbogen).

Om Morgenen den 23de fik vi Stadcionen Soran Kaffe og Brød, og i den næste Stadcion Kohlfurt fik vi Cigarer skjænket. Der saae vi de store Riesengeberge, hvorpaa der bestandig ligger Sne. De følgende Stadcioner heder Keise-Waldau. Hainau. Liegnitz. Pregelshof. Jaur. Gros-Rosen. Strigen. Kønigszelt og Schweidnitz. Der ankom vi Klokken 5 om Eftermiddagen. Vi blev opstillet og fordeelt. 300 Mand kom til at ligge paa Karsernen, og 100 Mand, hvoriblandt jeg var, blev ført ud til Voldene. Der var Muure af Kampesteen opført ved begge Sider, som ere 8-10 Allen høie, og Spaseregangen vi have der imellem, er 20-30 Allen bred. Inde i Muurene ere der store Stuer, hvori vi boede. De ere indenfor opmuurede i Gewølf. De ere 5 Allen høie, 45 Allen lange og 7 Allen brede. Og Muuren er 4 Allen tyk. Der gaaer en Broe over Graven. Der samlede sig saa mange af Byens Indvaanere hver Dag, for at see de danske Fanger. Jeg antog at de vare medlidende Folk, thi de kom og kastede saa meget ned til os, baade Hveedebrød og Cigarer, og mange andre Ting som vi skulde have til en Erindring. Men det varede kun 8 Dages Tid, førend Commandanten forbød det heele. Han var ikke samme Karakter som Indvaanerne, det var en rigtig Skurk.

Vi havde en Løitenant som hedder Brixen. Den 26de var vi med ham ude at spaseere. Vi var uden for Byen, der saae vi nogle høie Bjerge som laae Østen og Syden for Byen, omtrent 1 Miil borte. Han benævnedes os Navnene paa de forskjellige Bjerge. Det som ligger Østen for Byen kaldes Suptenberg, det høieste Bjerg i Schlesien, oven paa Spidsen er et Kapel bygget. De skal have 2 Timer til at gaae derop.

Den 29de kom der 18 danske Fanger hertil og den 1ste Mai kom der 16 Saarede, men som var bleven coreeret i Rendsburg. Om Eftermiddagen var vi ude at spaseere og kom over Floden Weistnitz, som gaaer over Scheuseen til Eugelgebirge, som ligger Syd-Øst for Byen. Den 4de var vi ude at spaseere igjen, og kom igjennem en Bye som

Krigsfanger i Schweidnitz

hedder Züsseldorf, hvor der i Nærheden er et Kapel paa en Høi.

Den 7de spaserede vi igjennem Byen Weigenrode i Retningen af Zoptengebirge. Der saae vi den Høieste Spidse af Riesengeberge, som kaldes Sneekopte, det er 5.000 Fod høit. Det ligger 8 Miil fra Schweidnitz i Sydvest Retning. Om Formiddagen var der 14 af os alle Schlesviger i Byen hos en Photographist, og fik os aftaget. Og [der var] en Gefreiter af Preuserne som heder Herman Richart Patze in Neisen in Nieder-Schlesien, fra Sønderburg Guldsmed Friedrich Wilhelmsen og Muurer Hans Christian Christensen. Fra Als Peter Petersen fra Lavnsbye, Tjenestekarl Jørgen Jørgensen fra Svenstrup. Fra Sundevit Hans Christian Hansen, Broager-Mark, Lorenz Jessen fra Dynth. Boelsmand Chresten Christiansen fra Blans, Snedkermeister Asmus Paulsen fra Blans, Friederich Hansen fra Nybøl. Smed Christian Clausen fra Rønhoved. Arbejdsmand Boni Petersen fra Bau. Skomagersvend Peter Wilhelm Møller fra Tørsbøll. Skreder Mathias Sørensen fra Wester-Bau, Arbejdsmand Lauritz Nissen fra Øster-Linned.

Samme Dag saa jeg en Katolsk Ligbegængelse, først kom Chordrengene med et Krusifix, saa kom Degnen med et Lys, siden Liget, som blev baaren paa en Børre af 16 Mand. Enhver af dem der bar, havde en Sitron i Haanden. Derefter fulgte Damerne og til sidst Mandfolkene. Katolikerne have endnu nogle af de gamle Skikke, som f. x. at falde paa Knæe, og tilbede vor Herre paa Korset, som staaer midt paa Markene og flere Steder tæt ved Byerne, hvor der ere smaae Kapeller, hvori Krusifixer hænger.

Den 8de var vi i Kirke i Garnisons Kirken. Den 9de blev der en dansk Fange begravet. Han var fra Sjælland og hade Kone og 5 Børn hjemme. Vi var alle med til at følge til Graven. Alting blev gjort ligesom hos os, undtagen med Jordpaakastningen, først kastede Præsten, efterat han havde gjort Talen, 3 Handfulde Jord paa Kisten i Graven. Commandanten og alle Officerer som var med, kastede hver 3 Haandfulde Jord i Graven. Derefter kom alle vi andre, baade Cevile og Melitair. Musik, 11 Mand stærk, spillede fra Latzarethet heelt igjennem en Bye som heder Schönbraunau, som ligger Syden for Byen. Imellem den 13-14de om Aftenen afbrændte en Tøifabrik.

Den 15de paa Pindsedag var vi 4 Mand og en Preusisk Soldat i Byen at spasere. Vi var inde paa den Evangeliske Kirkegaard. Vi var inde i Kirken, Degnen Spillede paa Orgelet for os! Ved den Østre Ende af Kirken ligger 11 Borgere begravede, Indhegnet i eet, for at have til en Erindring. Det var 1848, da der nesten var Revolution over heele Preusen. Der blev beordret fra Ministeriet, at der i enhver Stad skulde oprettes en Borgerforening til Vaabenøvelse, ifald der skulde blive Oprør, for da at tæmme dem. En Major havde Comandoen over Borgervæbningen her i Schweidnitz, og en Comandant, som var en Frandsmand, men ringe af Carakteer. En Dag havde Majoren Allarmeret Borgervæbningen for Oprør Skyld, da Commandanten hørte det, vilde han forbyde

Da de saae det, stak de ogsaa deres Bajonetter i ham. De bar ham døde paa deres Geværer ind i Byen. Derefter blev han begravet paa det Sted hvor han var bleven stukket ihjel. Paa Gravsteenen, som ligger paa ham, er udhugget hans Skikkelse og hvor han er gjennemboret med Bajonetterne.

Den 26de var jeg og 3 Mand mere ude i en Landsbye som hedder Weizenrode, og var der i Kroen. Paa Hjemvejen var vi inde paa en Dandsesalong, hvor vi blev overmaade godt modtagen baade af Melitair og Cevile Folk.

Den 3. Juli kom hertil 480 Mand danske Fanger, som blev tagen til Fange den 29de Juni, da Als blev indtagen af Preuserne. Den 17de var jeg og 3 Mand meere ude i en Landsbye, som heder Schönbrun og var til Dands. Den 18. kom der herfra 480 Mand til Østerrige. Den 20. var vi ude at spasere, vi kom igjennem en Bye østen for Schweidnitz som heder Piltzen, Derfra op paa en Bakke, hvor vi kunde see en Stad i øster som heder Riesenbach, den er en Miil lang, derfra igjennem en Skov, og en Bye som heder Jacobsdorf, hvor vi var i Værtshuus og fik Øl at drikke.

Den 22de om Morgenen (Kl 4) døde Chresten Christianen fra Blans her paa Lazarettet og den 24de om Morgenen Klokken 7 blev han begravet. Den 30te var vi oppe paa Bjerget Zobten, hvor der staaer en yndig Skov over hele Bjerget af Fyr, Gran, Bøg og en enkelt Eeg. Vi marserede fra Schweidnitz Klokken 6 om Morgenen og kom til Bjerget Klokken 9. Saa klatrede vi en Time, førend vi naaede op paa det. Oppe paa den høieste Pyndt er et Værtshuus og et Kapel. I Kapelet er der kun Guds-tjeneste een Gang om Aaret. Derfra kom vi neden for Bjerget til en Bye som heder Gorgau, hvor der boer en Baron . . . som eier et Slodt og et stort Ølbryggeri. Han skjænkede os ½ Tønde Bairisk Øl. Derfra kom vi hen til et Vertshuus, hvor Løitenant Brikzen gav os Kaffe og

Brød, vi kom hjem Klokken 8 om Aftenen. Den 31. blev jeg indbudt til Middag hos Blumenhandler Keiser, hvor jeg blev overmaade godt beværtet med spise og drikke. Om Eftermiddagen var jeg ude med ham at spasere.

Den 16de August om Aftenen Klokken 7 blev vi 6 Schlesvigere udkommanderet paa Banegaarden, og [vi] kom til Berlien Klokken 10 om Formiddagen. Klokken 12 reiste vi derfra igjen og kom til Magdeburg Kl. 4 om Eftermiddagen. Den 18de samledes alle Schlesviger der og vi reiste derfra Kl. 6 om Aftenen og kom til Lybæk den 19de Kl. 9 om Formiddagen. Der fik vi Reisepenge, vi drog derfra Klokken 12 og kom til Hamburg Klokken 4, og til Flensburg Klokken 11. Derfra reiste vi enhver til sit hjem. Jeg kom hjem den 20de om Morgen Klokken 7.

Noter

S. 5: Frederik Hansen (5. april 1830–7. april 1910) fødtes i Nybøl som søn af kådner Hans Hansen. Han er åbenbart blevet kaldt Fritz, idet han selv i sine blyantsnotater i dagbogen skifter mellem Fritz og Frederik. Han ægtede i 1860 Cathr. Danielsen, datter af J. Danielsen, Varnæs. Han var murer og havde udover sin landsbyskolegang ingen uddannelse. Som nævnt førte han, både mens han var værnepligtig i Flensborg og under sin deltagelse i krigen 1864, en dagbog, som nu befinder sig i privateje.

I årene 1895–1897 samlede forfatteren Karl Larsen (1860–1931) godt 1.800 breve og dagbøger fra 1864, hvoraf han udgav et meget fyldigt udtog under titlen: „Under vor sidste Krig“. (København, 1897, forkortet udgave „Et Folk i Krig“, 1914). Blandt de mange dagbøger, Karl Larsen fik fat i, var også en, han beskrev således: „93 tætskrevne Sider i stort Oktavformat“. Den var skrevet af „en nordslesvigsk Forstærkningsmand, der var gift Landsbytømrer og Murer“. Karl Larsen gengav udtog af denne dagbog s. 262–271 og s. 448–462. Beskrivelsen af dagbogen stemmer ikke overens med den her gengivne, hvis afsnit om 1864 er på 35 sider i småt oktav, men væsentlige dele af teksten stemmer ordret overens. Forklaringen er da den, at Karl Larsen ikke har benyttet den originale dagbog, men en langt senere renskrift, der på adskillige punkter er udvidet og udbygget. Muligvis er Karl Larsens eksemplar, der nu befinder sig blandt hans efterladte papirer i Det Kgl. Bibliotek, blevet til på direkte bestilling fra Karl Larsen. Da imidlertid kun mindre dele af hans samlinger til „Under vor sidste Krig“ er bevarede, kan dette ikke nærmere afgøres.

I Karl Larsens eksemplar forekommer adskillige detaljer, der ikke findes i originalen. Et par af disse detaljer er gengivne i noterne til s. 20 og 24, idet de bl. a. tjener til at vise, at Fr. Hansen i den mellemliggende tid er blevet mere nationalt bevidst, ligesom han øjensynlig er blevet mere vant til at udtrykke sig skriftligt. (Her mærkes dog allerede en klar udvikling fra dagbogens første del 1853/54 til den anden del 1864). Den hos Karl Larsen s. 458 ff gengivne vise indgår ikke i den originale dagbog, men findes i to eksemplarer løst indlagt bag i bogen.

Karl Larsen har næppe vidst, at hans eksemplar ikke var den egentlige dagbog, men en senere revideret udgave, der er en del præget af den mellemliggende tids hændelser. Imidlertid gør netop forskellen på de to dagbøger det rimeligt, at den originale nu udgives, ikke mindst da det nu kan ske fuldstændigt og ikke blot i udtog.

S. 7: Flensborg var som andre købstæder delt i 4 kvarterer foruden forstaden Sct. Jørgensby. De værnepligtige var privat indkvarterede, og da de fra tid til anden blev omkvarterede, nævnes i dagbogen flere af byens gader og kvarterer, hvoraf Norden er det ene.

Fr. Hansen aftjente sin værnepligt ved 4. jægerkorps. Fra 1860 ændredes hærens 5 jægerkorps til 18.–22. bataillon, og 4. jægerkorps lagdes som 21. bataillon i København. Fra 1. dec. 1863 ændredes bataillonerne til regiment, og da Fr. Hansen påny indkaldtes, placeredes han derfor i det i Flensborg hjemmehørende regiment, nr. 20.

S. 8: Slaget ved Isted var d. 25. juli 1850, og en del af de faldne blev begravet på Flensborg kirkegård, hvor mindstenene endnu står.

Hans Nicolai Thestrup (1794–1879) deltog i Treårskrigen som officer og udnævntes 1852 til generalmajor. 1856 blev han generalinspektør for fodfolket, og da han fra 1859 til 1863 var krigsminister, udførte han et stort arbejde for at forbedre hærens forhold.

Frederik R. H. Bülow (1791–1858) deltog i Treårskrigen først som oberst, fra 1849 som general, og han udnævntes efter sejren ved Fredericia til generalløjtnant. Han var da syg og deltog ikke mere i krigen, men udnævntes et par år senere til kommanderende general. 1856 tog han sin afsked og levede sine sidste år på Sandbjerg slot i Sundeved.

S. 9: Sønderborg var som Flensborg inddelt i kvarterer, og soldaterne blev her, da Sønderborg ikke var garnisonsby, overvejende indkvarterede i et af de talrige gæstgiverier. Først fra 1861 blev Sønderborg sæde for en fast garnison p. gr. af udbygningen af Dybbølstillingen. Indtil da lå der kun ganske små skiftende styrker som vagtposter. Om Fr. Hansens arbejde på slottet foreligger ikke yderligere oplysninger, men der synes ikke at have været tale om mere omfattende byggeri.

S. 10: Coret = corpset. Conqarten = kokarden.

P. Scharffenberg (1810–82) var under Treårskrigen kaptajn, i 1852 oberstløjtnant, fra 1863 oberst og chef for 8. brigade. Ledede modangrebet på Dybbøl d. 18. april 1864, blev efter krigen generalmajor og gik af 1879.

Brød er sønderjysk for aftensmåltidet.

S. 13: De første forøgelse af hæren fandt sted i nov. 1863, de næste i december, men den egentlige mobilisering fandt først sted i jan. 1864. 20. reg. var placeret ved Slesvig og Dannevirkes centralafsnit, men de sidst indkaldte samledes først i København for at blive udrustede. Fr. Hansen nåede derfor først frem til sit reg., efter at Dannevirke var rømmet.

Sandager, herregård i Nørre-Sandager sogn, Skovby herred, siden 1834 under grevskabet Gyldensten.

S. 14: Trods de 14 dage i Kbhvn. fik de sidst indkaldte altså først den sidste udrustning og deres endelige placering i regimentet et stykke tid efter, at de var kommet tilbage til fronten – for Fr. Hansens vedkommende en hel måned efter sin indkaldelse – et klart udtryk for den forvirring, den sene omorganisering af hæren medførte. Iøvrigt svarer Fr. Hansens skildring af de følgende kampe ved Fredericia til den af generalstaben givne.

Triel skov = Trelde skov.

Tobakshuset var et lille tørrehus, som brugtes til at tørre tobaksblade, dyrket i omegnen af Fredericia.

S. 16: Den danske hær var udrustet med to forskellige forladegeværer: taprifler, model 1848, kaliber 17 mm med riffelgang, og Minié-rifler, kaliber 17,8 mm, der var lavet ved at oprifle den glatløbede model 1828.

S. 18: Børovig = Båringvig. På herregården Billeshave var et lazaret, hvor Fr. Hansen var indlagt fra 23/3 til 1/4. (Hærens arkiv).

Skanse 8 var en af de fremskudte skanser på den nordlige fløj. Mellem skanserne og brohovedskanserne lå en baraklejr, hvor en del af reservestykkerne var anbragt.

S. 19: 20. reg. udgjorde sammen med 9. reg. reserven, 8. brigade, og det er dennes berømte modangreb, der her er skildret af en menig deltager.

S. 20: Karl Larsen har hele afsnittet om tilfangetagelsen meget udførligere (s. 268 ff), bl. a. denne skildring af den flensborger, der fanges samtidig: „Min Kammerat kom ogsaa ubeskadiget over, og nu var vi Fanger. Vi laa hos dem i nogen Tid, førend vi kom tilbage, og i den Tid taledes min Kammerat uafbrudt med Tyskerne; med et tog Slynglen Felthuen af, knugede den sammen i Haanden, rev Kokarden af, kastede den paa Jorden og stam-
pede paa den. Nu vilde jeg gerne vide, hvor han hørte hjemme, jeg taledes lidt med ham og spurgte, hvorfra han var. Jeg er fra Flensborg og er Cigarmager, naar jeg kommer hjem igen, lød Svaret. Jeg tænkte: Blot jeg kunde faa mig hævnnet paa dig, saa skal den værste Straf ikke blive dig for haard!“

S. 22: Nørre Kirke = formentlig Sct. Marie kirke ved Nørre-Torv.

Adskillige af Flensborgs danske kvinder mødte trofast op, hver gang en afdeling krigsfanger passerede byen, og hjalp fangerne på forskellig måde.

S. 24: De danske fanger fordeltes på ialt 14 preussiske fæstninger, hvoraf Schweidnitz i Schlesien var den ene. Senere overførtes en del til Østrig, hvor de fordeltes på 7 fæstninger. I Schweidnitz var en del fanger – ca. 80–100 – anbragt i kasematter under fæstningsvoldene.

Brixen var en preussisk løjtnant, der havde opsyn med en del af fangerne i Schweidnitz.

Karl Larsen har s. 455 f. denne skildring fra lejren: „Den 1. Maj.. stillede vi til Renhedsparade, Løjtnanten (Brixen) skulde efterse os. Da han gik langs Fronten, standsede han foran den Cigarmager, som samtidig med mig blev fangentaget, og som havde fæstet en slesvig-holstensk Kokarde i sin Felthue, han spurgte ham, hvilket Folk han havde kæmpet for. De danske, sagde Cigarmageren. Jeg kunde se paa Løjtnanten, at han blev vred: Hvad er det for en Kokarde, De der har i Deres Hue; den tilhører jo ikke den Uniform, som De har paa, og hvorfor jeg nu strengt befaler Dem at borttage denne Kokarde... skønt denne Straf endnu er lille, saa har jeg dog faaet mig lidt hævnnet.“

S. 25: Fotografiet, der gengives her, har tilhørt en af de øvrige fotograferede, Chr. Christiansen fra Blans, der døde i lejren (22. juli), – hver har muligvis fået et eksemplar –, og det tilhører nu Museet på Sønderborg Slot. (Mus nr. VII, 4896). Fr. Hansen ses på billedet i tredje række nr. 2 fra venstre.

S. 27: Den danske feltpræst, pastor L. Wagner, der besøgte krigsfangelejrene, noterer bl. a. om Schweidnitz: „Den eneste Ulempe var de fugtige Boliger, som gjorde, at der herskede en Del Øjensygdomme.“ (L. Wagner: Erindringer om Krigsfangenskabet 1864, 1898, s. 48).

Strænkede, sønderjysk for stænkede.

S. 28: Kortet er et ældre tysk kort fra en serie over alle tyske fyrstendømmer.

S. 30: Salupdug = skuldertørklæde (af fransk: saloppe, et løst-hængende, ærmeløst overstykke).

S. 31: Efter Karl Larsen var Keiser ikke egentlig blomsterhandler, men havde en fabrik for tøjblomster til hatte og modevarer.

„Dagbogsblade fra 1864“ er udgivet af Forening for Boghaandværk på initiativ af Sydjysk afdeling. Papiret er fra De forenede Papirfabrikker og klicheerne fra Esbjerg Klichiefabrik. Bogen er sat med Baskerville, trykt og indbundet i K. Rosendahls Bogtrykkeri. Carl Jensen har haft den typografiske tilrettelægning. Oplaget er 3500, hvoraf ingen kommer i boghandelen.

